

A „SZOCIALISTA NEMZETRŐL” SZÓLÓ ELMÉLET NÉHÁNY ALAPVETŐ MEGHATÁROZÓJA

A nemzetinek mint jelenségnek az elméleti megfogalmazása, az arról szóló felfogás kialakítása és annak értelmezése nemzeti vagy nemzetközi szinten gazdasági, szociális, kulturális, politikai stb. telítettséget kaphat.

Úgy tűnik, hogy a mai világban a gazdasági, a politikai stb. folyamatok nagymértékben időszerűvé teszik a nemzeti fenomént, és szükségszerűvé teszik annak a tanulmányozását. Korunk gazdasági és politikai irányzataira ugyanis két alapvető törekvés jellemző: 1. Napjainkban számos etnikai csoport jön létre, szerveződik és kezd aktív tevékenységbe. Ezek a nemzetek, vagy nemzetiségek kiválnak a nagyobb közösségek közül, amelyekhez előbb tartoztak, esetleg mozgalmat szerveznek önállósulásuk érdekében, független államot alapítanak, vagy szövetségi államrendszerbe szerveződve próbálják kifejezésre juttatni nemzeti individualitásukat. 2. A világ egyre inkább egységes egészet alkot, amelyen belül intenzívebbek a kapcsolatok, egyre szerteágazóbb az anyagi és kulturális javak cseréje, összetettebbek és fejlettebbek a különböző politikai kapcsolatok. Korunk világában ez a két törekvés egymással összefügg és egymást segíti.

Ezek a világra jellemző folyamatok az általános történelmi föltételekből erednek, amelyeket fejlődésük és tevékenységük folyamán a tőkés termelési mód formált. A kapitalizmus egységes egészévé változtatta a világot. Ezt a folyamatot a kizsákmányolás, a kizsákmányolt területek növelése tette szükségessé. Közben megsokszorosodtak az emberi munka és az anyagi javak kizsákmányolási formái, amelyek közül jelentős helyet foglalt el az elnyomottak munkájának és a terület természeti adottságainak kihasználása, a gazdasági és politikai függőségben levő területek és országok kizsákmányolása.

A társadalmi-gazdasági és politikai folyamatokat a tőkés társadalmi rend fejlődése és terjeszkedése során kibontakozó összetett viszonyok föltételezik. Mondhatnánk azt is, hogy az októberi forradalom 1917 után az egykori cári Oroszország területén is megnyitja ezeket a folyamatot-

kat, bár nagyobb mértékben nem terjedtek el, és nem fejlődtek ki közvetlenül a forradalmat követő időszakban, hanem negyed évszázaddal később, a második világháború után. Mindenesetre a tőkés osztály és a tőkés rend politikai és gazdasági megszüntetése, a cári Oroszországban megtöri a kapitalizmus alapjainak egységét, amely addig az egész világban érvényben volt. A szocialista forradalmak, amelyek később több országban is győzedelmeskedtek, a kapitalizmus alapjainak további felszámolását jelentik, és ugyanakkor a szocialista fejlődés kezdetét is ezekben az országokban. Azonban függetlenül az októberi és az azt követő többi szocialista forradalomtól, valamint a szocialista forradalmak történelmi jelentőségétől, a messzeható társadalmi átalakulások szemszögéből tekintve felvetődik a kérdés, vajon a tőkés osztály politikai és gazdasági megszüntetése egy vagy több ország társadalmi szerkezetében azonos-e a tőkés hagyaték felszámolásával az országon belül, esetleg a nemzetközi viszonyokban is. Ezt a kérdést egyelőre válasz nélkül hagyjuk.

A szóban forgó folyamatok másik megnyilvánulási formáját, amely a második világháborút követően széleskörűen elterjedt a nemzeti felszabadító mozgalmak képezik, amelyek célja az alapvető politikai célkitűzések megvalósítása, a gyarmati és függőségben lévő országok önállósulása, a független állam megalapítása. A mozgalmak célja, hogy a korábban leigázott népek önálló államot alapítsanak, és önállóan rendelkezzenek természeti javaikkal, munkájukkal és munkájuk eredményével. Ez a követelés nem valósulhat meg egyszerre és teljességében. Ugyanis a politikai függetlenség elnyerése nem jelenti egyben a szocialista fejlődés bevezetését is ezekben az országokban. Ellenkezőleg, az esetek többségében a politikai függetlenség elnyerése után ezekben az országokban erősödik a szűkebb szociális csoportok politikai és gazdasági hatalma és elmélyülnek a szociális különbségek a lakosság körében. A fejlettebb országok gazdasági hatalma továbbra is érezhető, a nagy részvénytársaságok vagy akár az államtőke hatalma, természetesen átszervezett formában továbbra is irányadó szerepet játszik a társadalmi fejlődésben. Jelentős viszont az, hogy világviszonylatban is megnyílt az út a haladó irányú fejlődés előtt.

Természetesen korunkra jellemző e két folyamattal korántsem mérítettük ki az emberi közösség nemzeti, illetve nemzetközi formáinak gazdasági-szociális, kulturális és politikai tartalmát. De elegendő ahhoz, hogy leszögezzük: ezek a folyamatok világviszonylatban is a tőkés rend válságát jelentik, annak a létezési formájának a tagadását, amelyet Lenin világrendszernek nevezett. Habár a szóban forgó folyamatok az államok, illetve egyes körzetek sajátosságaitól függően különböző formában jutnak kifejezésre, nem jelentik — legalábbis nem minden esetben — közvetlenül a szocializmus folyamatának kezdetét. Egészében véve ezek a folyamatok megnyitják a szocializmus fejlődésének a lehetőségét, és alkalmat nyújtanak, hogy a társadalmi gyakorlat, amely kisebb vagy na-

gyobb mértékben tartalmazza a szocializmus elemeit, mindinkább formát öltön, és mint világfolyamat kifejezésre jusson.

A világfolyamatként értelmezett szocializmus különböző elemeivel jelen van mindenütt a társadalmi viszonyok összességében, és kétséget kizáróan magában foglalja a szocialista országok gyakorlatán, eredményein alapuló egymás közötti kapcsolatokat, de nem korlátozódik csupán erre, és nem merül ki ebben. Ilyen megfogalmazásban szemlélve a nemzetek mint az emberi közösség sajátos formái, nem válnak ki és nem is válhatnak ki egyéni kvalitásaik alapján a társadalmi átalakulás folyamatából. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fejlettség és a társadalmi átszerveződés foka nem különbözik a földrajzi helyzettől, illetve az adott területen létező nemzettől, vagy államtól függően. Persze ezek a fokozatok is viszonylagosnak tekinthetők. A kapitalizmusnak a szocializmusba, illetve kommunizmusba történő társadalmi átszerveződése — mint általános folyamat — világviszonylatban történik. Egy-egy nemzetben, államon, vagy államcsoporton belül lehetséges, hogy a társadalmi átszervezésben elért eredmények a termelőerők és az életszínvonal magas fejlettségi fokában nyilvánul meg, de ez még nem jelenti azt, hogy a társadalmi átszervezés egyéb területein is ilyen magas szintet értek el.

Ha a mai világnak egy része — amely államszervezési formájában kifejezetten szocialista fejlődési irányt mutat — megpróbál kiválni a világméreteket öltő társadalmi átalakulás folyamatából, ez arra utal, hogy a világnak azon a részén nem csak az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba való átalakulásra irányuló törekvések, hanem egyéb, más irányú és más célú törekvések is hatnak. Ugyanis megtörténhet, hogy a szocialista fejlődés útján haladó államok társadalmi erőinek tevékenységében, irányában és szerkezetében a társadalom modellezésére irányuló törekvések is hatnak. Előfordulhat, hogy a szocializmus mint eszme és társadalomformáló folyamat degradálódik a konstruált modellhez viszonyítva, amelynek a világ előtt be kell bizonyítania felsőbbrendűségét, és el kell fogadtatnia a világgal, hogy csakis ez a bizonyos modell lehet a világ jövője, és következésképp mindenkinek el kell fogadnia. Az ilyen irányú törekvések létezését sejteti a következő szöveg is: „A szovjet nép a szocialista átalakulás folyamatában formálta meg létezését, és elsőnek nyitotta meg az utat a kommunizmus felé. Történelmi elhivatottsága abban van, hogy tömörítse a szovjet emberek erejét a legnagyobb közös egységben a kommunizmus kiépítéséért. A szovjet nép mintaképe a szocialista világszolidaritás, az egész világ munkásai egységének és közösségének. A szovjet nép léte, valósága felfedi a világ valamennyi népének jövőjét, holnapját.”¹

Felelőtlenség lenne az idézett szöveg alapján végső következtetést levonni a szovjet szocializmus agresszivitására vonatkozóan. Csupán sejtteni lehet a szocializmus egyetemes érvényű modelljének a megalkotására irányuló törekvést, ami a szocialista nemzetről alkotott elmélet forrásainak kutatására serkenti, és annak a feltevésnek a megfogalmazásá-

ra, hogy ez az elmélet nem fejezi ki a mai társadalom és a társadalomban érezhető folyamatok mélyebb természetét, hanem egyéb eszmei-politikai indítékok játszottak közre megalkotásában, következőképpen meghatározott politikai célok megvalósítását szolgálja.

A szocialista nemzetről alkotott elmélet alapja és kiindulópontja

A szocialista nemzetről alkotott elmélet megszövegezése, megindoklása és védelme is az összességében vett társadalmi átalakulás keretében történik, vagyis a kapitalizmusból a szocializmusba való átalakulás folyamataiban, mégpedig meghatározott területén és meghatározott nemzeti közösségeken belül. Éppen ezért szükséges felidézni, hogyan értelmezik és hogyan tekintenek a kommunizmusra mint az emberi társadalom történelmi átalakulásának folyamatára és eredményére a tudományos szocializmus megalapítói. „A kommunizmus számunkra nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságot hozzá kell idomítani. Mi kommunizmusnak azt a valós mozgalmat tekintjük, amely megszünteti a jelenlegi állapotokat. A mozgalom feltételei pedig a mai létező feltevésekből erednek.” (Marx Károly: Német ideológia). A kommunizmust itt Marx negatív meghatározásában írja le, vagyis mint mozgalmat, amely megszünteti a jelenlegi állapotokat. De a kommunizmus nem csak megszünteti az állapotot, hanem újat is teremt, amely az előzőtől lényegesen különbözik. „A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát, és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetadta jellegüket, és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának. Berendezése ezért lényegileg gazdasági, az egyesülés feltételeinek anyagi előállítására; a meglévő feltételeket az egyesülés feltételeivé teszi. Éppen ez a fenálló, amelyet a kommunizmus teremt, a valódi bázis ahhoz, hogy lehetetlenné tegyen minden, az egyéntől függetlenül fennállót, amennyiben ez a fennálló mégis nem egyéb, mint maguk az egyének eddigi érintkezésének terméke. A kommunisták tehát az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervesen feltételekként kezelik, nem képzelik azonban, hogy az eddigi nemzedékek terve, vagy rendeltetése az volt, hogy nekik anyagot szolgáltatassanak, és nem hiszik, ahogy ezek a feltételek az őket teremtő egyének számára szervesen voltak.”¹ Itt valamivel közelebről van meghatározva a kommunizmus értelmezése, amely megszünteti a meglévő, és új állapotot teremt, vagyis közelebről van meghatározva az új állapot minősége, amely az eddigi termelési viszonyok megváltoztatásából és az eddigi feltételek természetadta jellegének megszüntetéséből áll, miközben a feltételeket aláveti az egyesült egyének hatalmának. Másodszorban Marx úgy fogalmazza meg a kommunizmust, mint a társadalom fejlődésének stádiumát, amelyben túlhaladottá lesz az egyének a mun-

kamegosztásból eredő rabsága, alárendeltsége, és ezzel együtt a fizikai és szellemi munka közötti ellentét is. Ebben a stádiumban a munka tehát nem csupán életeszköz, hanem elsődleges életszükséglet is, és az egyén sokoldalú fejlődése, valamint a termelőerők növekedése folytán túlhaladottá lesz a szűkös burzsoá jog, és az egyén az elosztásban „szükségletei szerint” részesül a javakból (A gothai program kritikája). A kommunizmus némely általános vonásainak közelebbi meghatározása nem jelenti egyben a jövő körvonalazását és lefektetését, hanem a kommunizmusról adott első téziséből való következtetést; vagyis a mozgalom megszünteti az eddigi állapotokat, azzal, hogy a jelenlegi állapot mintegy átnyúlik a jövőbeni folyamatokra, amelyek az osztályjellegű burzsoá társadalom megszüntetését teljesebb, érettebb feltételek megteremtésével váltják valóra.

A kommunizmus efféle meghatározása nem zárja ki, hanem előfeltételezi a forradalmi munkásmozgalom akcióinak programozását, közelebbi és további céljainak megjelölését. A mozgalom meghatározott történelmi feltételek közepette jön létre és tevékenykedik. A mozgalom céljainak programozása, a szervezkedés formái és az akciók tulajdonképpen kifejezik ezeket a feltételeket, de ugyanakkor túlhaladásukra, kedvezőbb mozgalmi feltételek megteremtésére irányul. A történelmi tapasztalat igazolta, hogy a forradalmi munkásmozgalom tökéscellenes angazsáltóságának egy szakaszában, amikor már elért bizonyos eredményeket, további társadalmi folyamatok irányát, a társadalmi gazdasági viszonyok megváltoztatását és jobb, haladóbb viszonyok megteremtését illetően, nehézségekbe, dilemmákba ütközik. Az elért eredmények megszilárdítása, a kivívott politikai hatalom megvédése a régi rendszer esetleges újjáéledésétől olyan feladat és probléma, amely szükségszerűen megköveteli, hogy a társadalmi-gazdasági tartalom jogi és rendszerbeli formát öltjön. Ez a jogi-rendszerbeli forma nem kizárólag az új állapot régi visszaállításától való megvédését szolgálja, hanem a társadalom átfarmálásának folyamatában a társadalmi akció újonnan megteremtett feltételeit is magában foglalja.

Gazdasági, szociális, kulturális, politikai és egyéb társadalmi mozgások — amelyekből a szocialista átalakulás folyamatainak megnyitása révén a társadalmi-szociális és politikai struktúrából kizárták a tőkés osztályt — magukban foglalják, és szükségessé teszik nem csak az egyének szüntelen akcióit, jogi-rendszerbeli komponenseket is. Az élet- és munkaformák meghatározása szemszögéből a jogi-rendszerbeli komponensek jelentősek. Hozzájárulnak ahhoz, hogy az élet- és munkaformák minél közelebb kerüljenek a potenciális és tényleges lehetőségekhez a társadalom szükségletei és következményeihez, továbbá közrejátszanak abban, hogy a fejlődés és társadalmi átalakulás folyamatában az emberek elfogadják és magukévá tegyék a kívánatos viselkedési normákat. Nos, még az ilyen feltételek közepette is érvényes Marxnak a kommunizmusról mint az eddigi állapotokat megszüntető mozgalomról alkotott meghatározása, de ez már nem ideális modell. Amennyiben ugyanis a

jogi-rendszerbeli komponensek domináló erővé hatalmasodnak, és nem segítik, serkentik, irányítják némileg az emberek akcióit, hanem az akcióit *elrendelik, meghatározzák*, megtörténhet, hogy Marx kommunizmusról alkotott tézise mint folyamat, társadalmi mozgás bizonyos értelemben érvényét veszíti, mert a kommunizmust mint folyamatot és társadalmi modellt előre meghatározzák, és ezt a meghatározást kitervezett eszközökkel és akciókkal kell megvalósítani. Ha a kommunizmust mint társadalmi modellt előre körülhatároljuk, és megadjuk tartalmát — ezt rendszerint néhány értékre le redukálva — akkor lehetséges előrelátni az egyes fázisokat és tennivalókat, sőt előre meghatározni a kommunizmusba való „átmenet” időpontját is. A következő idézetből láthatjuk, hogy tényleg így járnak el. „A második évtizedben (1971—1980.) megteremtjük a kommunizmus anyagi-technikai bázisát, az egész lakosság részére bőszégesen biztosítva lesznek az anyagi és kulturális javak; a szovjet társadalom végre megközelíti a mindenkinek szükségletei szerinti elosztás elvét, fokozatosan áttérhet az egységes általános társadalmi tulajdonba. Ily módon a Szovjetunióban létrejön a kommunista társadalom. A kommunizmus véglegesen az elkövetkező időszakban valósul meg.” (A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja.)

A polgárháború befejezése után a nehéz belföldi és nemzetközi helyzet a Szovjetunióban szükségessé tette az állam erősítését a szocializmus gazdasági alapjának lefektetésében és az emberek tevékenységi formáinak meghatározásában. Ebből az orientációból nőtt ki és erősödött meg az a történelmi tendenció (történelmi olyan értelemben, hogy tartósabban igyekszik fenntartani magát), amely sajátosan funkcionálizálja a társadalmat, vagyis összességében az emberi tevékenységet és a viszonyokat a társadalomban. A funkcionálizáció abban a követelményben jut kifejezésre, hogy a szocialista társadalom fejlődése harmonikus szervezet.

Országon belül a funkcionálizálási törekvés elsősorban az államhatalom dominációját jelenti a gazdasági, szociális és kulturális élet irányításában. Az állam a szocialista fejlődés és társadalmi integráció fontos tényezőjének számít. „Ki kell azonban emelni a szocialista állam lényegesen új szerepét, amely a dolgozó tömegek gyökeres érdekeinek képviselője. A szocialista államban a nemzet konszolidálásának folyamatára nézve jelentős volt nem csak nemzeti államiség megteremtése hanem például a Szovjetunióban is döntően fontos volt a szövetségi állam létrehozása.”²² A „szocialista állam lényegesen új szerepe” bennünket itt abból a szempontból érdekel, hogyan hatott ez a régi állapotból az új haladóbb állapotok megteremtésére, pontosabban általa milyen aktív tevékenységet fejtettek ki az emberek a munkában és a társadalomban általában. Az állam és államszervezet uralkodó jellege olyan, hogy a társadalmi mechanizmusba csak a társadalom szűk rétegeit vonja be. A szűkebb szervezeti egységeknek, szociális csoportoknak, és egyéneknek meg kell hogy legyen a meghatározott szerepük és helyük a társadalomban. A rendszer lényeges jellegzetessége az, hogy a fejlődést tervező és a fel-

adatokat meghatározó központhoz viszonyítva a társadalom más részeinek, szociális csoportoknak egyéneknek végrehajtó jellegű szerepük van. Számukra bizonyos teret a kezdeményezésre az jelent, ha a lehető legtökéletesebben valósítják meg végrehajtó szerepüket. A funkcionálizálási tendenció magában foglalja a követelményt, hogy valamennyi rész minél szorosabban épüljön be a rendszerbe. Ez a tendenció mindinkább semlegesíti az egyes társadalmi rétegek, csoportok aktív, önálló és alkotó pozícióját a társadalmi munkában, és ezzel szemben a rendszernek mint egésznek a sikeres kifejezésre juttatását szorgalmazza. A társadalmi haladás a társadalomnak a szocializmusba, illetve a kommunizmusba való átalakulásának a kritériumai korlátozottak. Ezek a kritériumok nem tartalmazzák az emberek pozícióinak megváltoztatását a társadalmi munkában, legalábbis nem olyan értelemben, hogy szélesebb teret kapjon alkotókészségük, mind magasabb fokon megvalósuljon az emberek közötti egyenlőség kezdve a dolgozói alapközösségektől a legszélesebb körű munka- és életközösségekig. A funkcionálizálási tendenció elsősorban és túlsúlyban az anyagi és szellemi termékek mechanikus növekedését jelenti, amit a rendszer biztosít.

Ez a tendenció tartalmazza és valóssá is teszi a lehetőséget, hogy a nemzeti individualitás a rendszerrel azonosuljon, és külön kvalitásként szerepeljen, amely más nemzeti individualitásoktól a magas fokú belső funkcionálisával és a rendszer eredményességével különbözik.

Országon kívül, tehát kifelé a funkcionálizálási törekvés a szocializmus területi körülhatárolását, megtestesülését jelenti, vagyis az állammodellnek világrendszerre történő átalakulását, amely különbözik a többi világtól és bizonyos módon szemben is áll a világgal. A szocializmusnak effajta értelmezéséhez tartoznak a két ellentétes rendszer harcáról alkotott tézisek is, amely (a tézisek szerint) a mai világban a haladás mozgatóerői. (Katusev). Eszerint a szovjet nép képezi azt a határt — új történelmi közösség, ameddig ma a szocializmus eljutott, és a mai feltételek közepette az osztály, a szociális csoport, a nemzet és nemzetiség fejlődésének egyetlen elméleti, vagy gyakorlati kérdése sem szemlélhető ezen a történelmi közösségen kívül. (V. F. Szamojlenko). Az elmélet kiterjesztése nemzetközi relációkra az októberi szocialista forradalom jellegéből következik, vagyis abból a tényből, hogy az októberi forradalom területileg korlátozódott, és ez a terület emellett még el is volt szigetelve a kapitalista világtól és a világban végbemenő szociális mozgásoktól. A szovjet társadalom megformálása, fejlődése, tevékenysége és a benne kialakuló viszonyok a történelmi feltételek közepette nem csak szovjet társadalomban és a körülötte lévő világban uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyok közötti különbséget hangsúlyozzák ki, hanem az emberek életmódjában, felfogásában, viselkedésében stb. megmutatkozó különbséget is. Többé már nem csak ideológiailag, hanem területileg is két részre oszlott a világ, mégpedig szocialista és kapitalista világra. Ez a területi felosztás és a viszonylag hosszantartó elszigetelés a két területen élő emberek, intézmények közötti kapcsolat hiánya hozzájárult egy

olyan koncepció kialakulásához, mely szerint a társadalmi fejlődésként értelmezett szocializmus területileg korlátozott és elszigetelt folyamat. A szocializmus valóra váltását területileg értelmezik, vagyis azonosítják a rendszerrel, amely az elfoglalt területen azaz a Szovjetunióban valósul meg. A második világháború és az akkori helyzet alakulása az elszigeteltség megszüntetését jelzi, amelyet addig a tőkés világ kényszerített a Szovjetunióra. A kialakulófélben lévő új nemzetközi gazdasági és politikai helyzetben a Szovjetunió felzárkózik a vezető nagyhatalmak sorába, de ezzel nem szűnik meg, hanem más formában erősödik, és tovább tart a világ kapitalizmusra és szocializmusra való felosztottságáról alkotott elképzelés, amely most annyiban módosult, hogy a területi korlátozottságot kiszélesítik és a funkcionálizálás tendenciáját kiterjesztik az új területekre is. Ez a tendencia több szinten valósul meg. A Szovjetunióban a szovjet népről alkotott tézisben nyilvánul meg, amely a szovjet népről mint új történelmi közösségről beszél. A szovjet nép eszerint a szocialista fejlődéssel jött létre, miáltal egyben megszűntek az emberek közötti szociális és osztálykülönbségek, de még a nemzeti különbségek is a Szovjetunióban. Ezt, mármint a különbségek megszűnését, jelzi az is, hogy a Szovjetunióban egyre többen beszélik és használják az orosz nyelvet. (E. Glezerman).

Ezzel a tézissel ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy a szovjet nép nem a Szovjetunióban élő nemzetiségek, nemzeti sajátosságainak tagadása, hanem ebben a kategóriában átszővi és kiegészíti egymást a nemzeti és a nemzetközi (az Ukrán SZK Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete).

A második szintet a Varsói Szerződés tagállamai, illetve a szerződést aláíró szocialista országok egésze alkotja. Ezen a szinten igen kifejezett a törekvés, hogy mind jobban kiegyenlítődjenek a hatalom megszervezésével kapcsolatos gazdaságirányítási, társadalomirányítási intézményes megoldások. „Belátjuk, hogy nagyobb lett a hasonlóság az államhatalom megszervezésében, szerepének és formáinak meghatározásában, abban a módszerben, ahogyan a dolgozók részt vesznek az igazgatásban, az állampolgárok jogaiban stb. Ez azt bizonyítja, hogy a szocializmus teljes győzelmét követően, majd a fejlett szocializmus építésének szakaszában azonosak a feladatok, amelyek ugyanakkor a szocialista építés tapasztalatainak kölcsönös gazdagításából eredő következmény.”³

A harmadik szint a munkások forradalmi mozgalmának összességét foglalja magába, s ezen a szinten az a törekvés érvényesül, amely igyekszik letörni és lehetetlenné tenni a letérést az egységes irányvonalról, ami a nemzetiségek sajátosságaiból, illetve abból fakad, milyen körülmények jellemzik azt az országot, ahol a mozgalom kibontakozásnak indult stb., „Két rendszer harca pólust jelent a korszerű világ fejlődésében. A harc logikáját úgy fogalmazhatnánk: aki eláll nemzetköziséghez való tartozásától, az eltér a szocialista országok általános politikájától is, és megeshet, hogy a szubjektív, téves pozíciók végül is a barrikád túlsó felére

vezetnek. Ilyen utat tett meg például a mai kínai vezetés.” (K. F. Katusev — idézet a már említett munkából.)

Ilyen széles térségben olyan irányban hatni, hogy a viszonyok összességében a célszerűség szándéka érvényesüljön, azzal a hatványozott követelménnyel jár, hogy a térségnek el kell különülnie a többi világtól — nemcsak állami-jogi értelemben, hanem a világ belső folyamatainak viszonylataiban is. El kell különülnie még azoktól a folyamatoktól is, amelyekről nyilvánvaló, hogy a szocializmus, illetve a kommunizmus lép majd a mostani helyzet örökébe. A „reális szocializmus” az a kifejezés, amelyet a fent említett követelmény kifejezésére újabban használni szokás. A szocializmus elkülönülésének követelménye — elkülönülés úgy a térben meghatározásában az összes, nem csak reakciós intézményektől, hanem a szociális erőktől is mint a korszerű világ jelen folyamataitól — két szinten nyilvánul meg, mégpedig: nemzeti és nemzetközi szinten. Valójában mindkét szint kiindulópontja és funkciója közös. Ez pedig nem más mint a szocializmusnak, azaz mint egy térség valóságának, elkülönülése a világ egészétől, ami egyben azt a törekvést is magába foglalja, hogy mint kívülálló — kvalitásait tekintve felsőbbrendű erő — a világ fölé emelkedjen. „A szocialista nemzetek korszerű fejlődése olyan feltételek között valósul meg, melyekben a szocialista országok kölcsönös gazdasági beavatkozásának szükségessége állandóan napirenden van és a szocialista világgazdaság, ami méginkább szükségessé teszi, minden egyes ország belső gazdasági fejlődését. Ebben a folyamatban döntő szerepet játszik mind a termelő erők, mind a termelő viszonyok elengedhetetlen fejlődése, mint a nemzetközi méretekben kifejtett osztályharc szükségessége.”⁴ Az integráció folyamata, azaz a szocialista világgazdaság kialakulása tehát itt úgy van feltüntetve, mint a térség értelmében vett szocializmusért vívott harc stratégiája. Itt tehát az integrációs folyamatok ösztönzését sürgetik a termelőerők az osztályharc szükségleteinek nemzetközi méreteiben, bár ugyanez a szerző megjegyzi, hogy a világ szocialista rendszerének fejlődése még sokáig a „független és korszerű” államok együttműködésének sokoldalú együttműködése útján valósítható meg ott, ahol a termelőeszközöket a szocialista állami sajátosság uralja.

A szocializmus elkülönülésének a kívánalma nemzeti szinten olyan szocialista országban — szemben a többi világgal — amelyben a szocializmus nem ilyen formában létezik, úgy tűnik, hogy korszerű kifejezést éppen a szocialista nemzetről alkotott elméletben kap. A szerzők különbözőképp magyarázzák a szocialista nemzet fogalmát, azaz más változatokat is adnak és taglalnak. Megállapítják, hogy a történelem folyamán első ízben alakultak ki szocialista nemzetek, s ez minőségileg új jelenségeket hozott a nemzetek kölcsönös viszonyainak fejlődésében (Az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete). A szerzők és a szocialista nemzet tézisének hívei ezt a tézist a társadalomszocialista átalakulásából vezették le, miközben történelmi összehasonlítást végeztek a „burzsoá nemzet” keletkezéséről. „Míg a burzsoá nemzet a

feudalizmus széthullásának és a kapitalizmus kialakulásának időszakában születik, a szocialista nemzet — mint új típusú nemzet — a szocializmus szülötte.”⁶

Rámutatnak arra, hogy a szocialista nemzet általában véve a volt burzsoá nemzet átalakulásával jön létre, és hogy „a kapitalista nemzet szocialista nemzetté való törvényszerű átalakulása a nemzetben belüli kizsákmányolás és elnyomás minden formájának kiiktatásán és ezzel együtt más népek elnyomásának megszüntetésén alapszik.”

A szocialista nemzetéről alkotott tézis, ahogy az idézett szövegekből is kitűnik, a társadalomnak és a társadalmi viszonyoknak egyfajta nacionalista fölfogásától terhelt. A társadalom szocialista átalakulása leküzdi az osztályellentéteket, ezzel pedig nagyobb lehetőségeket biztosít a nemzetben belüli szociális együttműködésre, illetve az államon belüli együttműködésre, amelyen belül ezek a folyamatok zajlanak. Ennek alapján azonban igen kérdéses, lehet-e olyan következtetést levonni, hogy ezzel a nemzet mint történelmi kategória, döntően új minőséget kap. Az ilyenfajta következtetés szerint a közösség nemzeti formája tartós, állandó értékű kategória lenne, mely kategória szociális tartalmai változnának ugyan, de a nemzet mint közösségi forma öröklétű.

Nemzetközi vonatkozásban ez a követelmény mindenekelőtt a nemzetközi méretek csökkentésében, valamint a nemzetköziségnek a térségbeli szocializmus korlátai közé való leszűkítésében nyilvánul meg. Ilyenfajta fölfogásban tehát a nemzetköziség a „szocialista nemzetek” „egymás közötti” elhatároltságának együttthatójaként, azok egy zárt rendszeren belüli mind teljesebb integrálódásában értendők, ahol a társadalmi tevékenységekben és a viszonyok összességében kiegyenlítődnek és fölfokozódnak a funkcionális folyamatok. „A szocializmus föltételei mellett a nemzetköziesítés felöleli a társadalmi élet minden területét és a szocialista fejlődés törekvéseként nyilvánul meg. A szocialista nemzetköziesítésnek minőségileg új következményei vannak. Az csak abban a társadalomban valósulhat meg, ahol nincsenek osztály és nemzetek közötti ellentétek; a nemzetek fokozatos közeledését pedig az önszántú egyesülés jellemzi. A megváltozott feltételek között a nemzetköziesítés egy gazdasági szervezet fejlődéséhez, a szocialista kultúra, a szovjet emberek egy szellemi formájához vezet.”⁷

Az idézett szöveg igen szemléltető. Rámutat arra, hogyan magyaráznak a nemzetköziség fogalmával olyan dolgokat, jelenségeket és folyamatokat, melyek teljesen ellentétesek azok természetével. Itt tulajdonképpen a világ felosztottságának még erősebb elkülönítéséről van szó, mégpedig az integrációs folyamatok erősítésével a felosztottság egyik oldalán, amelynek neve Szovjetunió, azaz a szocialista országok tömbje. Az így magyarázott és irányított „nemzetköziesítés” tulajdonképpen a szocialista világ önelszigeteltségének összetevője, amely környezetétől elszigetelt világban osztálykonfrontáció zajlik, társadalmi változások vannak folyamatban, bár itt, ahol ezek a folyamatok lejátszódnak az alapvető társadalmi-gazdasági és egyéb föltételek eltérőek. Az önelszigeteltség

a gazdasági, politikai, művelődési és egyéb kommunikációk fölfokozásában tükröződik a szocialista országok tömbjén belül, ugyanakkor ezeket a kommunikációkat a külvilág felé a csökkentés vagy óvatos szelektálás jellemzi. Katusev szerint a Szovjetunió összes kulturális kapcsolatainak fele a testvéri szocialista országokra korlátozódik. A nemzetköziség — ami alatt a szocialista országok közötti erős kapcsolatot értik —, nevében elítéli a másfajta fölfogásokat. „A szocializmus lényegének és a szocialista nemzetek marxista—leninista fölfogásától sajnos egyes marxisták is eltérnek, s a szocializmus kialakulásának nemzeti formáit annak nemzetközi lényegével azonosítják. Hasonló esetekben leplezik nemcsak a szocializmus nemzetköziségének lényegét, hanem a szocialista és kapitalista nemzetek közötti elvi különbségeket is. Azt állítják például, hogy a szocializmus elsődleges feladata a nemzeti mivolt és a nép individualitásának fejlesztése, azaz a nemzeti sajátosságok érvényesítése, ami megkülönbözteti őket egymástól nem csak etnikai, hanem szélesebb szociális értelemben is. Ezzel összhangban a nemzetközit a más nemzetekkel való viszonyként tolmácsolják, a nemzetközi érdek csak mint külső érdek szerepel. A szocializmust nemzeti keretbe zárt valami gyanánt mutatják be, melyben a nemzeti és nemzetközi folyamatok úgymond párhuzamosan bontakoznak ki, egyetlen ponton sem érintkezve.”⁷⁸

A marxistáknak — akik szemmel láthatóan a „nemzetköziség” álláspontjáról a saját nemzeti környezetükben az önálló munkásmozgalom elvét képviselik — ilyen álláspontja és koncepciója a bírálóiban értékelést találunk a „nemzeti keretbe” zárkozó szocializmusról. Ez a bíráló inkább vonatkozhatna azokra, akik a közösségen belüli „nemzetköziesítés” hívei, azaz a szocialista országok tömbjére. A nemzetközi ilyen értelmezése ugyanis a szocializmus és a korszerű világ szocialista átalakulásának problémáihoz való egyfajta, szűk látókörű hozzáállást mutat.

A szocialista nemzet elméletének néhány kikövetkeztethető irányelve

A szocializmusról mint a szocialista állam formájában jelentkező társadalomról, az államszervezet logikájával és eszközeivel területileg terjeszkedő államról alkotott koncepció a dolgok természete folytán egy olyan kiszélesített térséget igyekszik alkotni az államok rendszerében, mely szemmel láthatólag elkülönül a környező világtól. A szocializmus térségbeli terjeszkedését hirdető koncepció megvalósításának módja: a korábban alakult szocialista állam leküzdi a kapitalizmusnak, azaz a kapitalista országoknak az ellenállását.

Ez a koncepció a második világháborúban, majd annak befejeztével, olyan mértéket öltött megvalósulásában, amelyeket a konfrontálódott erők közötti viszonyok hoztak létre. Tekintettel a térségre, melynek lakossága konfrontálódás tárgyát képezte, a konfrontálódást előidéző fél külső volt, és a társadalmi berendezéssel kapcsolatban meghatározott

koncepciót képviselt, amely elfogadásától vagy elvetésétől függően föl lehet kelteni a térségben élő szocialista erők érdeklődését.

A konfrontálódott külső erők — melyek szeretnék volna megőrizni a térséget a kapitalizmus számára — viszonyulása szigorú határokat vont a „meghódított” és a „megvédett” térségek közé. Mivel a szigorú határok kialakulásában döntő tényezőként a konfrontálódott felek egymás közötti viszonya volt, a határok megvonásánál minden egyéb szempontot figyelmen kívül hagytak, így még a régebbi időkben létrejött nemzeti egységet is, ha éppen a két erőt elválasztó határon éltek. Ennek következtében két nemzetet osztottak ketté: a németet és a koreait. De a vietnami nemzet elkülönülésére úgyszintén hatott a konfrontálódott külső erők viszonya. Itt azonban a külső beavatkozás vagy a belső forradalmi-feliszabadító mozgalom megseggélyezésében nyilvánult meg, vagy abban, hogy a másik fél ellensége volt a mozgalomnak. Az ország ideiglenes szétválása mindenképpen az erők egymás közötti viszonyának következménye. Ez a viszony azonban külső nyomás formájában keveredett a belső ellenállással, úgyhogy az a hosszú forradalmi mozgalom során a térségben élő nemzet a saját javára fordította. A helyreállt nemzeti egység tehát éppen e változás eredményeként jött létre.

Tekintet nélkül arra, hogyan fektették le a szocializmus alapjait, annak létezősütségét és fejlődését a német, illetve a koreai nemzet egyik részénél, a tényt nem lehet figyelmen kívül hagyni semmilyen elv nevében — így a szocializmus térhódításának koncepciója nevében sem. A szocialista nemzetről mint a tömbön belüli szocialista nemzetköziségről alkotott elmélet az államszocializmusnak és annak területi terjeszkedésének elhatárolt területi konszolidációjának a szolgálatában áll. Ez a koncepció megfelelő rendszerben nyilvánul meg, és az elmélet alapvető meghatározója. Ebből a meghatározóból azonban egy másik is levezethető, amely az eredetihez viszonyítva viszonylag önálló. Ez a kikövetkeztetett meghatározó az lenne, hogy a nemzeti egész egy része emancipációt nyer, és új intézményes formák alakulnak, azaz megteremtődik az alapja a szocialista fejlődésnek az emancipált „résznemzetnél”. Úgy tűnik, ez a jelenség Németországban a legkifejezettebb. Németország felosztása nyugati részre, ahol erős gazdasági tényezők összpontosultak jellegzetesen kapitalista termelési móddal; és keleti részre, ahol létrejöttek a szocializmus intézményes formái — olyan történelmi tény, amelyen már nem lehet változtatni. Tekintettel, hogy a két német állam között gyökeres különbségek vannak a társadalom alapvető intézményeiben és a termelési viszonyokban, a két német állam mögött két politikai rendszer, két világhatalommal, aminek következtében a kettéválasztottság mindinkább mélyül. A nemzeti egységet újra helyreállítani olyan kommunikációk révén, melyek hatnának a két társadalmi rendszer közeledésének megreformálására, már lehetetlen, és méginkább lehetetlen egyoldalú ráerőszakolással. Akár a kapitalista intézmények és viszonyok ráerőszakolásával a keleti részre, akár fordítva.

A szocialista nemzetről alkotott elmélet, amely a Német Demokra-

tikus Köztársaságban jut legerősebben kifejezésre, a Nyugat-Németországtól való radikális elhatároltságon alapszik, ahol viszont a nemzeti egységre való törekvés még mindig erősen jelen van a politikai és kulturális életben. „Az NSZK imperializmusa »az egységes német nemzet létezésének fölélesztése« tézis segítségével arra törekszik, hogy akadályozza az NDK szocialista nemzetének további fejlődését és a többi szocialista állammal, illetve nemzettel való együttműködésének az erősödését. Az NSZK imperialistáinak e tézise azt a politikát képviseli, amely gáncsot akar vetni a békés egymás mellett élésért és az európai biztonságért folytatott harcnak . . . Ezért a két német állam viszonyai nem jellemezhetők „németen belülieknek”, mert ez mindenekelőtt két önálló állam viszonya, mely a két más társadalmi berendezésű ország békés egymás mellett élésének elvein alapszik.”⁹

Az idézett szövegben mindenekelőtt a szocialista nemzetről alkotott elmélet védelmi összetevője kap hangsúlyt. Ezzel kívánják semlegesíteni az egységes német nemzet eszméjét, a másik fél erre irányuló ténykedését, és arra törekszenek, hogy olyan kommunikációkat alakítsanak ki, mely elismeri Németország felosztottságát mint történelmi valóságot, ami két szuverén államot jelent, különböző társadalmi berendezéssel. Ez a szocialista nemzet elméletéből kikövetkeztetett meghatározó nem a két tömb közötti viszonyok összességén mint világrendszeren kívül érzeti hatását. A két német állam viszonyaiban kifejezetten jelen van a világ tömbökre osztottsága is. A szocialista nemzetről alkotott elméletben, amelyet az NDK hangsúlyoz, nemcsak éles elszigetelődés nyilvánul meg az NSZK-val szemben. Benne, épp itt, a nyugati tömb határán, kifejezett és erős a törekvés, hogy még szorosabban integrálódjék a kelet-európai szocialista országok tömbjével.

Fordította *Orosz Ibolya és
Hornok Ferenc*

Megjelent a Naše teme című folyóirat 1977. évi 12. számában.

Jegyzetek

1. Karl Marx, Fridrich Engels: A német ideológia; Marx és Engels művei kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960., 66. old.
2. G. E. Glezerman: Klasszi i nacija, Miszly, Moszkva, 119. old.
3. K. F. Katusev: Ukrepnyenije jedinsztva szocialiszticeszkij sztran — zakonomernosztj razvityija mirovovo szocializma, Miszly, Moszkva, 120. old.
4. Otto Reüngold: Szocialiszticeszkaja integracija i szocialiszticeszkij nacija, Miszly, Moszkva, 331. old.
5. Heinc Heicer: K. vaproszu sztanovnyenija szocialiszticeszkij nacji v GDR, Miszly, Moszkva, 213. old.
6. Ilze Krazeman, GDR: Rukovogyajsaja roly rabocsevo klassza v razvityiji szocialiszticeszkij nacji v GDR v jejo szocialiszticeszkij aszobenno sz narodami SZSZSZR, Miszly, Moszkva, 156. old.

7. Dijalektyka szocijalynovo, Naukova Dumka, Kijev, 1976., 121. old.
8. Sz. T. Kalcsahcjan: Jedinsztvo raszcvet i zblyzsenyije nacij, — zakonomernoszty szocijalyzma, Miszly, Moszkva, 262. old.
9. Heinc Heicer; GDR: V vaproszu sztanovlyenyija szocijalysztyicseszkoj naciji v GDR, Miszly, Moszkva, 216. old.